

jne. Eesti keeles kirjutavad ajaloolased pole ikka veel kokku leppinud, kas kirjutada Saksa Rahva Püha Rooma (Keisri) Riik või Saksa Rahvuse Püha Rooma riik (lk. 203), sest selles pikas nimetuses esinev *natio* või *Nation* pole üks-üheselt mõistetav tänapäevase rahvusena. Tegemata etteheiteid Jürjo kogumiku viiteaparatuurile, võiksid ajaloolased lõpuks ometi ühisele meelele jõuda selles, kuidas esitada joone all arhiiviviiteid. Eestis avaldatud erinevates teostes ja ajakirjades olen kohanud vähemalt viit erinevat moodi kirjutatud, punktide ja kriipsudega vahelduvaid versioone, seega igas raamatus ja ajakirjas oma stiil. Niisamuti on keelikute ettekirjutused lühendite, kirjavahemärkide ja suure ning väikese algustähe tarvitamise osas tekitanud praktikas pigem segaduse kui süsteemi. Vast pole Jürjo kogumiku trükikiri kõige õnnestunud valik, aga trükipildis on võimatu eristada number “1” ja lehe lühendina “1” tähte. Selle tagajärjeks on kummaline kompromiss viidetes, kus lehekülje lühend on “lk” ilma punktita, lehe lühend “1” aga varustatud punktiga. Keelikute ettekirjutus ajakirjade pealkirjade jutumärkide ärajätmisest pole samuti lugejasõbralik. Siinses teoses on Bacmeisteri ajakirja *Russische Bibliothek* kirjutatud nii jutumärkides (lk. 73) kui ka ilma (lk. 70 jj.). Võrreldes suurte keelte – inglise, saksa ja prantsuse – stabiilsete normidega teadustekstide vormistamisel, tundub eesti keele originaalne reeglitanine kahjuks ebapraktilisena ja segadust tekitavana.

Usutavasti oleks Indrek Jürjo olnud sama meelt nende keelepruugi märkustega. Balti valgustajad tundsid suurt huvi kohaliku rahva keelekasutuse ja sõnavara rikkuse vastu, ning just siin näeme üht põnevamat ning viljakamat puutepunkti valgustuse ideede ja kohaliku rahvakultuuri vahel. Me ei tea, kas Jürjo oleks oma uurimishuvide areaalis liikunud nende või teiste küsimuste juurde, kas ta oleks asunud taasavastama Herderit või lisanud oma nägemuse Rosenplänerist või hoopis Schultz-Bertramist? Need võimalikud huvid ja suundumused jäid realiseerimata, Indrek Jürjo profiili, pädevuse ja oskustega õpetlasele pole eesti ajaloolaste ega kultuuriloolaste hulgas uut vahetust tulemas, tema kaotus on seepärast korvamatu. Heinrich Bosse vahendas lahkumiskirjas Indrek Jürjole tema enesemääratlust: “Esmajärjekorras olen ma eesti ajaloolane, teisalt olen ma Balti ajaloolane ja viimaks olen ma ka saksa ajaloolane.” Sellele omapärasele tõdemusele võib lisada, et ta oli isikupärane ja mõtleval ajaloolane nii nagu „õpetlaste vabariigi” kodanikule kohane.

Jüri Kivimäe

Küsitavusi Jukka Tarkka monograafias Max Jakobsonist

Jukka Tarkka. Max Jakobson. Kylmän sodan diplomaatti. Toinen painos. 2010. Helsingi, Otava 319 lk.

Max Jakobsoni nimi on Eesti lugejale mõnevõrra tuttav, olgugi et Eesti Entsüklopeedias see puudub. Selliste mitmekõiteliste raamatute paratamatu tähestikuline ülesehitus oleks paisanud Max Jakobsoni selle teatmeteose köitesse, mis kandis oma seljal veel kuldsest trükitud tähti ENE ja mille märksõnastiku koostasid nõukogulikku maailmanägemist arvestavad inimesed. Selle neljandas köites on kirjas seitse Jakobsoni – mõni neist meie jaoks õige vähe-ütlev – kuid mitte Max Jakobsoni. Kummalisel kombel pole teda isegi mitte EE täiendusköites, mis ilmus juba taastunud Eesti Vabariigi aegu, 1999. aastal. Aga paljudele eestlastele on teada, et see mees oli president Lennart Mere poolt loodud rahvusvahelise komisjoni, mis uuris natside ja kommunistide poolt Eestis sooritatud inimsusevastaseid kuritegusid, esimees. Lisaks on õige mitu Max Jakobsoni raamatut, nende hulgas isegi 896-lehekülje paksune „XX sajandi lõpparve”, eesti keelde tõlgitud. (Soomes ilmus see kolmes köites pealkirjaga “Tilinpäätös”.) Minu lähem tutvus Max Jakobsoniga algas sellest, et hea sõber Pekka Rope tõi mulle Soomest raamatu, mille kaanel imponeeriv portreefiguur ja pealkiri „Max Jakobson. Kylmän sodan diplomaatti”. Pärast selle teose läbilugemist innustusin teemast ja lugesin ka mitut Jakobsoni eesti keelde tõlgitud raamatut.

Läinud aastal Otava kirjastuse poolt juba teises trükis ilmutatud Max Jakobsoni monograafia autor on riigiteaduse doktor Jukka Tarkka, kes on kirjutanud või toimetanud paarkümmend raamatut, millest suurem osa käsitleb Soome sõjajärgset ajalugu, viimasel ajal ka sõjasüüdluse küsimust. Kõnesoleva raamatu teeb Eesti lugejaile huvitavaks mitte ainult sellise amüsanse isiksuse nagu Max Jakobson avamine, vaid ka väga lai ja üksikasjalik üldpilt Soome lähiajaloo. Ka on raamatu lehekülgedel kirjeldatud Max Jakobsoni kohtumisi maailmapoliitika säravamate nimedega, nagu John F. Kennedy,

Richard M. Nixon ning Henry A. Kissinger. Isegi kurva kuju rüütli Aleksandr Kerenskiga. Täis dramatismi on Soome ja Venemaa komplitseeritud suhete käsitus ja Max Jakobsoni osa selles Soome jaoks riskantses mängus. Raamatu autor ei ole varjanud oma sümpaatiat Max Jakobsoni vastu, kuid ta ei lasku alasti panegüürikani, vaid laseb peamiselt kõnelda Jakobsoni tegevusel. Kui aga teksti teraselt jälgida ja lugeda ka Max Jakobsoni enda raamatuid, siis paistab välja Jakobsoni ja Tarkka teatav erinevus vaadetes, eriti kummagi kirjamehe suhtumises Nõukogude Liitu.

Jukka Tarkka raamatust selgub, et Jakobsoni isiksuses põimuvad nii välised tegurid kui ka suurepärase geneetiline taust. Esimestes peatükkides kirjeldab Jukka Tarkka Max Jakobsoni sugupuud. Ta isa Jonas oli teine Soome juudi soost kodanik, kes lõpetas akadeemilised õpingud, kaitses 1915. aastal õigusteaduste kandidaadi kraadi. Maxi ema oli puhastverd soomlanna Helmi Virtanen. Aastal 1919 sõlmiti nende vahel kodanlik abielu. Ülevaade Max Jakobsoni lapsepõlvest ja kooliaastaist Jukka Tarkka raamatus ei anna põhjust kritiseerimiseks.

Edaspidine ajalehtede väliskirjasaatja amet viis teda aastateks Soomest ära. Jukka Tarkka näitab, et kogemus maailmast väljaspool kodumaad ongi Jakobsoni edu üks põhjaluseid. J. Tarkka täheldab sedagi, et Max Jakobson oli ka esimene, kes nägi Talvesõda mitte ainult Soome ja Venemaa konfliktina, vaid sündmusena rahvusvahelises üldpildis. Jätkusõja ajal katkesid väeteenistuse tõttu Jakobsoni õpingud ülikoolis. Ta sattus Karjala kannasele välisuurtükiväe patarisse. Muu hulgas mainib Jukka Tarkka, et 1943. aasta suvel paigutati tema üksus eestlastest moodustatud vabatahtlike pataljoni naabriks ja ta olla võistelnud Soome sõdurite korvpallimeeskonnas eestlaste vastu ja soomlased kaotanud. Nende soomepoistega olevat koondunud jutt selle rindelõigu olukorrale, Eesti asjadest aga ei olevat räägitud.

Juba Talvesõja vaherahu ajal taotles abiturient Max Jakobson tööd ajakirjanduses ja tal õnnestuski saada Ilta-Sanomates abitoimetaja koht. J. Tarkka kirjutab, et igal hommikul pidi Jakobson tõlkima Stockholmist ja Berliinist telefonitsi tulnud uudiseid. Jätkusõja lõppedes sai Jakobson Suomen Tietotoimisto ja selle järel ka Ühendriikide United Pressi uudistoimetuse toimetajaks. Üks UP kolleeg olla sattunud Jakobsonilt küsima, kes võiks olla huvitatud BBC soomekeelsesse toimetusse tööle minemisest. Paarikümne teise sellele kohale pretendeeriva

kandidaadi hulgas tuli Jakobson kõige kiiremini katsetesti ülesandega toime ja ka tollal nii vähestele soomlastele omane inglise keele oskus oli ilmselt soodsaks mõjuriks tema hindamisel. J. Tarkka andmeil tuli alles kuu aega pärast testi sooritamist kutse kiiresti Londonisse tulla. Selle töö vastuvõtmine katkestas küll Max Jakobsoni ülikooliõpingud, kuid selline tegevus oli noorele Jakobsonile ehk tõhusamgi õppimisvõimalus kui auditooriumipinkide nühhkimine. Tarkka väitel viibis Jakobson Pariisi rahukonverentsil juba Londoni BBC soomekeelse toimetuse reporterina. Jakobsoni raportid, milles peeti konverentsi tulemusi ebaõiglaseks, klassifitseeriti J. Tarkka väitel Soomes ettevaatamatuks, sest valitseva ametliku liturgia alusel poleks tohtinud nii ütelda. 1948. aastal siirdus Jakobson tööle Uusi Suomi Londoni korrespondendina.

Jukka Tarkka raamatut lugedes selgub, et Jakobson oli huvitatud ka Saksamaa tulevikust. Ta tegi esimese visiidi Nõukogude võimu poolt blokeeritud Lääne-Berliini kahemootorilisel Douglasel, kartulikottidel istudes. 1950. aastal sooritas ta tutvumismatkad ka Bonni, Frankfurti, Münchenisse ja Hamburgi. Jakobson olla külastanud ka Israeli selle maa esimese iseseisvusaasta pidustuste ajal ja käinud läbi kogu Iisraeli Negevi kõrbe kuni Golani kõrgustikuni.

Siiani ei tekita Jukka Tarkka tekst vastuväiteid ega küsimusi. Aga edasi varitseb raamatu autorit esimene veealune kivi. Ta märgib, et 1952. aastal ilmus Max Jakobsoni debüütraamat „Englanti valinkauhasse” („Inglismaa valimismöllus”), mis tugines kogemustele, mida Jakobson oli saanud kuue aasta jooksul Londonis. Siin avaldub esimest korda Jukka Tarkka monograafia üks nõrkusi – ta mainib Max Jakobsoni raamatut ainult möödaminnes, olgugi et selles avaldusid põhimõtteliselt uudsed seisukohad, mida aktsepteerisid nii välismaised asjatundjad kui ka suur osa Soome poliitika-teadlasi. Viimased küll mõningase kahtlusega. Max Jakobsoni teese oleks pidanud allakirjutanu arvates põhjalikumalt tutvustama ja ära näitama, milles oli nende põhimõtteline uudsus. Kimmo Rentolal oli õigus, kui ta Helsingin Sanomates kirjutas, et Max Jakobson oli mees, kes tippu tõusis mõistuse ja sulepea abil. Viimast tegurit pole Jukka Tarkka selgelt esile toonud. Selles peab aga temaga nõustuma, et järgnev Jakobsoni tutvumismatk Ühendriikidesse oli tema elu käändekohaks. Soome Washingtoni saatkonnast oli just lahkumas saatkonna ajakirjandusabiline ja seda kohta pakuti Jakobsonile. Noore Jakobsoni suhtumine diplomaatilisse töösse oli alahindav,

kuid kogenenumate veenmistöö kandis siiski vilja ja Jakobson võttis pakkumise vastu. Ta asus Soome saatkonna pressiaabilisena tööle oktoobris 1953. Aastavahetusel tegi Jakobson veel lühikese, aga olulise reisi Inglismaale: enne Ameerikasse minekut olid tema ja Marilyn Medney otsustanud abielluda. Pulmad viidi nüüd läbi mõrja kodus ja lühikese pulmareisi järel kolis värske abielupaar Washingtoni. Uus töö oli ilmselt põnev, sest, nagu kinnitab ka Jukka Tarkka, oli meedia roll Ühendriiges täiesti teine kui Euroopas. Ajakirjandus oli seal tõeline neljas riigivõim ja toimetaja oli rahvatribuun, kelle ülesandeks oli paljastada ametnike vähimadki väärted. Jakobsoni selleaegne uurimus „Talvesõja diplomaatia“ tõlgiti inglise, rootsi ja saksa (praeguseks ka eesti) keelde ja see avas 1960-ndail aastail Jakobsonile mitmedki ukSED, mis muidu sellise väikeriigi esindajaile oleks olnud suletud. Aga Max Jakobsoni monograafia autor libiseb ka sellest raamatust ilma süvenemata üle.

Kui Soome tollane president Kekkonen tegi 1961. aastal esimese riigivisiidi Ameerika Ühendriigesse, oli Jakobson visiidi ettevalmistaja. Jukka Tarkka mainib huvitavat seika sellelt reisilt: Max Jakobson satub lühikesele lennureisile president J. F. Kennedy lennukiga – koos Kennedy enesega. Jakobsoni olla üllatanud Kennedy huvi Soome ajaloo vastu. Kusjuures Kennedy ei küsitlenud teda üksnes viisakusest, vaid kuulas Jakobsoni vastuseid keskendunult ja esitas järgneva küsimuse eelnevast paindlikult välja kasvanuna. Üks keskustelu teemasid oli Talvesõda, aga ka Soome kommunistide seisund Soome ühiskonnas. Oma raamatu „XX sajandi lõpparve“ on Jakobson kirjutanud ka sellest, et Kennedy lausunud olulisimana: „See, mis meid, ameeriklasi kõige rohkem huvitab, on vastus küsimusele, kuidas on Nõukogude Liit lasknud Soomel iseseisvaks jääda.“ Seda pole Tarkka paraku oma raamatusse pannud.

President Kekkose Ühendriikide-visiidi ajal olla Jakobson Kekkosele kirjutanud 34 kõnet. Pole ime, et Jakobson kõiki neid kõnesid Kekkose suust uuesti kuulata ei suutnud. Jukka Tarkka pistab oma raamatusse lõbusa seiga sellelt reisilt. Kurnava Ameerika-reisi järel anti soomlastele võimalus Havail veidi puhata. Sinna saabumisel oli neil vastas Havai kuberner, kes pidas tervituskõne. Kekkonen vastas talle soome keeles ja palus siis Jakobsonil seda tõlkida. Jakobson oli tõelises hädas, sest ta polnud Kekkose sõnavõttu üldse kuulnud. Jäi vaid võimalus kombineerida Kekkosele uus, tõenäoline kõne – selline nagu Jakobson neid kümneid oli kirjuta-

nud. Sellest ölekõrrest Jakobson siis ka haaras. Nagu väidab Jukka Tarkka, olla Kekkonen oma uue kõnega rahule jäänud, mainides ainult, et Honolulu nimetamine Ameerika-reisi kõrgpunktina oli siiski ülepakkumine.

Havail oli Kekkonen rääkinud Jakobsonile kavatsusest nimetada teda poliitilise osakonna ülemaks. Jukka Tarkka sõnul tekitas see Soomes vastakaid tundeid: Jakobson oli alles 38-aastane ja tulnud poliitikasse karjääriväliselt, formaalselt polnud ta pädev ja oli pealegi juut.

Kui rääkida veel J. Tarkka vahelejättudest küpse Max Jakobsoni tegevuse kirjeldamisel, siis torkab silma, et ka üht 1989. aastal toimunud Jakobsoni vestlust Nõukogude Sõjaajaloo Instituudi juhataja, kindral Dmitri Volkogonoviga pidas Jukka Tarkka vist liiga riskantseks ära tuua. „XX sajandi lõpparves“ on Max Jakobson kirjeldanud seda nii: „Küsisin, kas on olemas mingeid tõendeid selle kohta, et Stalini lõplik eesmärk oli Soome vallutamine ja liitmine Nõukogude Liiduga. Volkogonov eitas ägedalt seda võimalust: „Lenin oli Soome iseseisvust tunnustanud ja Stalin ei võinud mõeldagi Lenini otsuse tühistamisele.“ Aga Balti riigid, küsisin. Ka nende iseseisvust oli Lenin tunnustanud, aga see ei takistanud Stalinil neid Nõukogude Liiduga ühendamast. Baltikum oli teine asi, vastas Volkogonov. Küsisin, kas teine asi, sest Soome võitles ja Baltikum mitte? Selle peale ei öelnud Volkogonov enam midagi.“ See seik ja mitmed teisedki vaikimised Max Jakobsoni tegevuse kohta annavad tunnistust sellest, et Pekka Tarkka pole nii julge ja põhimõttekindel kui Jakobson. See on üks Pekka Tarkka raamatu põhilisi puudusi. Tema kujutelm Jakobsoni tegevusest on kuidagi sordiini all. Kas on tegemist kartusega või näeb raamatu autor Nõukogude Liidu tegevust tõesti leebemate silmadega kui Jakobson (ja ka need, kes seda „leebust“ omal nahal on tundnud).

Põhjalikult analüüsis Jukka Tarkka üht Max Jakobsoni dramaatilisemat karjääriüritust tema poliitilises tegevuses. Oma kohast loobumist kavatsev ÜRO peasekretär U Thant avaldanud Jakobsonile arvamust, et julgeolekunõukogu neli suurt võivad soostuda peasekretäri koha pakkumisega soomlasele. Jakobson oma raportis Kekkosele pidas õnnestumisvõimalusi siiski väheseks. Kui pärast pikki poliitilisi manöövreid USA ja Inglismaa esindajad toetasid Soome esindajat, tuli teade, et Austria kandidaat Kurt Waldheim on juba valitud peasekretäriks. Ilmekas on Jukka Tarkka raamatus toodud Urho Kekkose poja Taneli hinnang sellele sündmusele,

et Jakobsoni kaotus on, kui Soome oleks Taanile jäähokis alla jäänud.

Teatavasti oli Soome jäähokikoondis üks tugevamaid meeskondi maailmas, Taani aga jäähoki edetabeleis üks viimaseid.

Mida Jukka Tarkka raamatus räägitakse Eestist või Baltikumist üldse? Raamatu üldine teemaasetus ei suuna muidugi sellele valdkonnale eriti suurt tähelepanu. Ei selgu Soome juhtkonna leige, isegi eitava suhtumise põhjused Eesti vabaduspüüdeisse 1980-ndate lõpul. On ainult üks vihje sellele – Koivisto olla arvanud, et Nõukogude Liidu jõuvahendid Soome lahe lõunarannikul vallale pääsenud rahvuslike pürgimuste vastu võivad sundida Soome samale seisukohale, kui Rootsil oli Soome suhtes Talvesõja ajal. Max Jakobson ise oli aga ilmselt sellest „Vene-hirmust“ prii. Seda tõendab kõigepealt soostumine hakata tollase Eesti presidendi Lennart Mere ettepanekul juhtima natside ja kommunistide poolt Eestis sooritatud inimsusevastaste kuritegude uurimise komisjoni esimeheks ja veel tema mõningad vaadeldavas raamatus esile toodud vihjed. Raamatu pildivalikus on ka foto, mis fikseerib president Lennart Mere ja Max Jakobsoni kohtumise Jakobsoni Talvesõja-raamatu eestikeelse väljaande esitlusel.

Tõsist hämmastust tekitab Jukka Tarkka ühekülgus asja mainitud komisjoni töötulemuste esitamisel. Tema raamatus on avaldatud andmed, et Saksa politsei- ja sõjaväevõimude korraldusel tapeti tuhatkond Eesti ja umbes kolm tuhat mujalt toodud juuti, peaaegu tuhat mustlast, kuus tuhat eestlast ja tuhatkond teiste rahvuste esindajaid. Kui tuleb aga juttu nõukogude võimu kuritegudest Eestis, siis räägib Jukka Tarkka ainult Venemaale küüditatutest. Jääb mulje, et punavõimude südametunnistusel pole ühtki mõrva! Kui aga lugeda komisjoni aruande originaali, siis selgub, et 1940. aastal hukati punavõimu poolt arreteeritustest vähemalt 250, ligi 500 suri vanglates, 1941. aastal arreteeritustest hukati üle 1600 ja peaaegu 4000 suri vangis, 1941. aasta juunist kuni oktoobrini tapeti Eestis üle 2000 tsiviilelaniku, alates 1944. aastast tapeti samuti üle 2000 tsiviilelaniku! Kas sellise varjamispoliitika taga pole mitte sõjajärgse Soome–Vene poliitilise pinge tekitatud kartuse rudimendid?

Selle üsnagi silmahakkava puuduse kõrval tundub suurema lüngana ka Jukka Tarkka raamatus juba paiguti eespool märgitud minimaalne tähelepanu Jakobsoni arvukatele raamatutele, mille vooruseks on ju ometi Max Jakobsoni laia silmaringi avamine ja tema uudsed seisukohad.

Ka raamatule lisatud aineloomis pole M. Jakobsoni raamatuid välja toodud (küll aga näiteks see, millistel lehekülgedel on nimetatud ajalehti Dagens Nyheter ja Helsingin Sanomat), ehkki eraldi antud allikate nimekirjast on näha, et neid raamatuid on allikaina kasutatud. Raske mõista, miks Jukka Tarkka M. Jakobsoni raamatuid nii kergelt üle on libisenud. Neile kui Max Jakobsoni poliitilise tegevuse tähtsatele verstapostidele peaks monograafias täit tähelepanu pöörama. Ilmselt ei jaga Jukka Tarkka kõiki M. Jakobsoni raamatutes avalduvaid vaateid, kuid siis peaks Tarkka eraldi välja tooma oma seisukohad ja nende põhjenduse. Hetk enne retsensiooni kirjastusse saatmist sattus mulle kätte väljalõige ühest hiljutisest ajalehest, kus näeme Jukka Tarkka arutlusi Max Jakobsoni raamatute üle (kahjuks pole õnnestunud kindlaks teha, kunas ja millises lehes see ilmus). See võib ehk olla üheks põhjuseks, miks J. Tarkka pole pidanud vajalikuks neid arutlusi raamatusse panna. Allakirjutanu arvates oleks selline mõttekäik küll lühinägelik.

Ka raamatu kompositsioon ei ole laitmatu. Materjali jagamine üksikute teemade järgi lööb ajalised koordinaadid segi. Kord näib, et Kekkonen on poliitiliselt näitelavalt lahkunud, kuid mõne lehekülje järel on tast jällegi juttu. Trükise üldpealkiri „Max Jakobson. Kylmän sodan diplomaatti“ aga eeldab sedagi, et kõigile lugejatele peaks olema selge, mida mõeldakse külma sõja all. Raamatu tekstis pole aga koordinaate antud, millal see nähtus välja kujunes ja millal lõppes ning milline oli selle sisu. Ja ka see, milline oli Jakobsoni suhe selle nähtusega. Igatahes tekib vajadus paralleelselt Jukka Tarkka raamatu lugemisega kusagilt mujalt külma sõja iseloomu ja avaldusviiside kohta teateid hankida. Need kaks viimast asjaolu ei ole küll raamatu väärtust eriti märgatavalt kahjustanud, kuid väärivad siiski retsensioonis äramärkimist.

Jukka Tarkka raamatu põhivooruseks on kirjelduste ning inimeste iseloomustuse elavus ja selgus, mis peaks kindlustama sellele teosele menu ka mitteakadeemilistes ringkondades. Eelmainitud puudujääkidest hoolimata on vaadeldav raamat kõitev ja kindlasti ka erilisi eelteadmisi mitte omavad lugejad võivad seda nautida. Kui aga otsustataks Jukka Tarkka Jakobsoni-monograafia eesti keelde tõlkida, siis tuleks joone alla lisada üsnagi arvukalt täpsustusi ja täiendusi.

Kaalu Kirme